

सूर्यका

सूर्यात

सूर्यल

इसाभोजेदधानं त्रिनयनविलसद्देवक्राभि-
रामं
मातृणं वज्रभावं मणिमयमुकुटं शारदीयं
भजामः ॥”

एवं ध्यात्वा मानसैः सम्पूज्यार्घ्यापनं कुर्यात्
ततः पूर्वोक्तक्रमेण षोडशं संपूज्य पूर्वोदिदिक्षु
कर्णिकायाम् । उं उवाये नमः । एवं च प्रभाये
पं प्रभाये सं सन्ध्याये इति संपूज्य मूर्तिं मूलैर्न
कल्पयेत् । ततः पूर्वोदिदिक्षु सूर्यं भास्करं भागं
रविं पूजयेत् । कोषेषु दिवाकरम् । ततः
पूर्वदक्षिणपश्चिमोदीचेषु दिक्षु द्वां हृदयाय
नमः । इत्यादिना पूजयेत् । ईशाने द्वौ नेत्र-
त्रयाय वीषट् । शारदायाम् ।

“सूर्यादीन् चतुरो दिक्षु विदिक्षन्त्यं समर्चयेत्
अङ्गपूजा यथापूर्वा नेत्रमौशानदिगगतम् ॥”
ततः पूर्ववच्चन्द्रादियद्वा पूजयेत् । ततो
लोकपालान् पूजयेत् । तथा च निबन्धे ।
“ग्रन्थानष्टौ तथा बाह्ये लोकपालास्ततः परम् ॥”
ततो धूपादिविसर्जनान्तं कर्म समापयेत् ।
अथ पुरश्चरणजपो लक्षत्रयसंख्यः । विमधुरो-
पेतैः कमलैर्दशांगशोभः । तथा च ।

“लक्षत्रयं जपेन्नस्त्री वीजं विम्बपुटीकृतम् ।
दशांगं कमलैः फुल्लैर्मुहुयान्धुरोचितैः ॥
इमं मन्त्रं जपन्त्यः कान्तिं पुत्रान् धनं द्युतिम्
वाक्सिद्धिममितां लक्ष्मीं सौभाग्यमपि साधयेत् ॥”
इति तन्त्रसारः ॥ * ॥

अथ प्रकारान्तरमन्त्रध्यानपूजादिकं गरुड-
पुराणे ३८ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ सूर्यं वर्ष-
नीयानि यथा । अरुणता १ रविमणिप्रकाशः २
चक्रवाकप्रोतिः ३ पद्मप्रकाशः ४ पथिकप्रोतिः ५
लोचनप्रोतिः ६ तारार्तिः ७ चन्द्राप्रकाशः ८
दीपाप्रकाशः ९ शोभप्रकाशः १० पेश-
कार्तिः ११ तमोभावाः १२ शौरार्तिः १३ कुसु-
दार्तिः १४ कुलटार्तिः १५ । इति कविकल्प-
लता ॥

सूर्यकान्तः, पुं, (सूर्यः कान्तो यस्य । सूर्यस्य
कान्तः प्रियो वा ।) स्फटिकः । इति हला-
युधः ॥ मणिविशेषः (यथा, रजुवंशे । ११ ।
२१ ।

“न्योतिरिन्धननिपाति भास्करात्
सूर्यकान्त इव ताडकान्तकः ॥”
तत्पर्यायः । सूर्यमणिः २ सूर्याश्मा ३ दहनी-
पमः ४ । इति हेमचन्द्रः ॥ तपनमणिः ५ तापनः ६
रविकान्तः ७ दीप्तोपलः ८ अग्निगर्भः ९ ज्वल-
नाश्मा १० अर्कोपलः ११ । अथ गुणाः ।
उष्णत्वम् । निर्गन्धत्वम् । रसायनत्वम् । वात-
श्लेष्महरत्वम् । मेघत्वम् । पूजनाद्वितुष्टित्वञ्च
इति राजनिर्घण्टः ॥ पुष्पहचविशेषः । तत्-
पर्यायः । सूर्यमणिः २ पुष्परत्नः ३ पचत्पुष्टः ४ ।
इति शब्दचन्द्रिका ॥

सूर्यकान्तिः, स्त्री, (सूर्यसेव कान्तिर्यस्याः ।)
पुष्पविशेषः । यथा,—

“सूर्यकान्तिस्तस्मात्प्रवर्णां प्रोद्गम्याय इत्यपि ॥
इति शब्दचन्द्रिका ॥

सूर्यस्य दीप्तिश्च ॥

सूर्यकालः, पुं, (सूर्योपलक्षितः कालः ।) दिवसः ।
इति शब्दचन्द्रिका ॥

सूर्यकालानलचक्रं, स्त्री, नरणां शुभाशुभज्ञानार्थं
नक्षत्रघटितनक्षत्रविशेषः । यथा,—

“ऊर्ध्वगाम्नित्रिशूलप्रास्तिसंस्थित्येवस्थिताः
हे हे नाक्षी स्थिते कोषे शृङ्गयुग्मं तथैकया ॥
मध्यत्रिशूलदण्डादौ भातुभायं भमण्डलम् ।
सामिजित्तत्र दातव्यं सव्यमार्गेण सर्वदा ॥
नाम ऋचं स्थितं यत्र त्रयं तत्र शुभाशुभम् ।
अधोगतैस्त्रिनक्षत्रैरुद्देगो वधवन्धनम् ॥
रेखाष्टके जयो लाभ ऋचषट्के तथा पुनः ।
शृङ्गयुग्मे रजामङ्गो मृत्युः शूलत्रये स्फुटम् ॥
विवादे व्यसने सुखं रोगार्त्तं गमने तथा ।
सूर्यकालानलं चक्रं ज्ञातव्यन्तु प्रयत्नतः ॥”

इति खरोदयः ॥

सूर्यग्रहः, पुं, (सूर्यरूपो ग्रहः ।) नवग्रहाणां
प्रथमग्रहः । (सूर्यस्य ग्रहः ग्रहणम् ।)
सूर्योपरागः । यथा, गारुडः ।

“सूर्यग्रहः सूर्यवारिं सोमे सोमग्रहो भवेत् ।
चूडामणिरयं योगस्तत्रान्तफलं स्मृतम् ॥”
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

सूर्यग्रहणं, स्त्री, (सूर्यस्य ग्रहणम् ।) सूर्योप-
रागः । तत्कारणं यथा, वज्रपुराणे गणभेद-
नामाध्याये ।

“सूर्येन्दोरुपरागस्तु गोलकच्छायाया भवेत् ।
अन्योन्ययोस्तयोरेव व्यापयोरेव कारणात् ॥
शासमोचौ तु जायते तत्रातः पूर्वपश्चिमौ ।
तत्र पुण्यफलाद्भागः क्षतो राहोस्तु विष्णुना ॥”
अन्यत् ग्रहणशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

सूर्यजः, पुं, (सूर्यात् जायते इति । जन + डः ।)
सुग्रीववानरः । इति जटाधरः ॥ शनिग्रहः ।
(यथा, बृहत्संहितायाम् । १०४ । ४४ ।

“गच्छत्यध्वानं सप्तमे चाष्टमे च
हीनः स्त्रीपुत्रैः सूर्यजे दीनचेष्टः ॥”
यमः । मनुः । रेवन्तः । कर्णश्च ॥)

सूर्यजा, स्त्री, (सूर्यात् जायते इति । जन + डः ।
टाप् ।) यमुना नदी । इति हेमचन्द्रः ॥

सूर्यतनयः, पुं, (सूर्यस्य तनयः ।) शनैश्चरग्रहः ।
यमः । (सावर्णिमनुः । रेवन्तः ।) यथा,—

“तस्य पत्नीत्रयन्तद्वत् संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा ।
रेवतस्य सुता राज्ञी रेवन्तं सुषुवे सुतम् । २ ।
प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम् ।
यमश्च यमुना चैव यमलो तु बभूवतः ॥ ३ ॥

जनयामास तस्यान्तु पुत्रश्च मनुरुपिणम् ।
सवर्णत्वाच्च सावर्णिर्मनोर्वैवस्वतस्य च ॥ ८ ॥
ततः शनिश्च तपतीं विष्टिचैव क्रमेण तु ।
ज्ञायायां जनयामास संज्ञे यमिति भास्करः ॥ ८ ॥

इति मातृख्ये ११ अध्याये ॥
(वानरराजः सुग्रीवः । कर्णश्च ॥)

सूर्यतनया, स्त्री, (सूर्यस्य तनया ।) यमुना नदी ।
इत्यमरः । १ । १० । ३२ ॥

सूर्यपत्रः, पुं, (सूर्य इव तीक्ष्णं पत्रमस्य ।)
पादित्यपत्रः । इति राजनिर्घण्टः ॥

सूर्यपुत्रः, पुं, सूर्यस्य पुत्रः ।) वरुणः । शनिः ।
इति केचित् ॥ (यथा, महाभारते । ६ । १ । १५ ।
“मघास्त्रङ्गारको वक्रः श्रवणे च बुद्धयतिः ।
भाग्यं नक्षत्रमाक्रम्य सूर्यपुत्रेण पीड्यते ॥”)

यमः । यथा,—
“धर्मराज नमस्तुभ्यं नमस्ते यमुनायज ।
पाहि मां किङ्करैः साधं सूर्यपुत्र नमोऽस्तु ते ॥”
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

(अश्विनीकुमारी । यथा, महाभारते । १३ ।
१५७ । १८ ।

“पिबेतामश्निनौ सोमं भवद्भिः सजिताबुभौ ।
उभावेतावपि सूरौ सूर्यपुत्रौ सुरेश्वर । ॥”)
अन्यत् सूर्यतनयशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

सूर्यपुत्री, स्त्री, (सूर्यस्य पुत्री ।) यमुना । यथा,
महाभारते ।

“यमस्त्रसर्गमस्तेऽस्तु यमुने लोकपूजिते ।
वरदा भव मे नित्यं सूर्यपुत्रि नमोऽस्तु ते ॥”
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

विद्युत् । इति केचित् ॥
सूर्यफणिचक्रं, स्त्री, सर्वकार्यशुभाशुभज्ञापक-
चक्रविशेषः । यथा,—

“सप्तविंशतिभाग्यत्र पङ्क्तिर्युक्ता क्रमेण तु ।
त्रान्तरत्नान्तरं वेधः फणिचक्रं त्रिनाडिकम् ॥
यत्र ऋचे स्थितो भातुर्भेदादौ गणयेद्बुधः ।
नाम ऋचं स्थितं यत्र त्रयं तत्र शुभाशुभम् ॥

कुर्यान्नृत्युच्च रोगश्च नाङ्गोवेधगतं नृचाम् ।
वर्जयेत् सर्वकार्येषु युद्धकाले विशेषतः ॥
निर्वन्धकश्चमध्यस्थं यस्य नाम प्रजायते ।
सिध्यन्ति सर्वकार्याणि संग्रामे च जयो भवेत् ॥”

इति खरोदयः ॥
सूर्यभक्तः, पुं, (सूर्यस्य भक्तः प्रियः ।) बभ्रुक-
पुष्पहचः । सूर्यपूजके, द्वि । इति मेदिनी ॥

सूर्यभक्तकः, पुं, (सूर्यभक्त एव । स्वार्थे कन् ।)
बभ्रुकपुष्पहचः । इति शब्दमाला ॥ सूर्य-
पूजके, द्वि ॥

सूर्यमणिः, पुं, (सूर्यप्रियो मणिः ।) सूर्यकान्त-
मणिः । इति हेमचन्द्रः ॥ पुष्पहचविशेषः ।
यथा, शब्दचन्द्रिकायाम् ।

“सूर्यकान्तः सूर्यमणिः पुष्परत्नः पचत्पटः ॥”
सूर्यमण्डलं, स्त्री, (सूर्यस्य मण्डलम् ।) सूर्य-
सन्निधिवेष्टनम् । तत्पर्यायः । परिवेशः २ परिधिः
३ उपसूर्यकम् ४ मण्डलम् ५ । इत्यमरः । १ ।
३ । ३२ ॥ यथा,—

“सायाङ्गे शिवरूपाश्च तद्वां हवभवाङ्गिनीम् ।
सूर्यमण्डलमध्यस्थां सामवेदसमावृताम् ॥”
इत्याङ्गिकतत्त्वम् ॥

सूर्यलता, स्त्री, (सूर्यप्रिया लता ।) पादित्य-
भक्ता । इति राजनिर्घण्टः ॥